

ЛЕКЦІЯ ТА СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ ЯК ФОРМИ НАВЧАННЯ ПРАВОЗНАВСТВА В СТАРШІЙ ШКОЛІ

Модифікацією класно-урочної системи в старшій профільній школі є лекційно-семінарська система. Сама назва вказує, що основними формами навчання в її межах є лекція та семінар. Важливою складовою цієї системи є самостійна робота учнів – сполучна ланка між лекціями та семінарами. Ця система має як переваги, так і недоліки. До її переваг І. Малафіїк відносить: охоплення великої кількості учнів; сприятливі умови для забезпечення високого наукового рівня вивчення матеріалу; економія часу, необхідного для його вивчення; розподіл праці між учителем і учнем, що створює умови для кращого виконання своїх функцій кожним з них, ніж тоді, коли такого розподілу немає; полегшення розкриття логіки предмета і створення наукової перспективи; продуктивніше використання сучасних засобів навчання. До недоліків відносяться: стосунки між учасниками навчального процесу, які стають чисто функціональними, формальними; учні не взаємодіють між собою у процесі навчальної діяльності; відсутність умов для врахування індивідуальних відмінностей учнів, здійснення поточного контролю знань; на лекції учні отримують тільки інформацію, засвоєння якої відбувається через самостійну роботу та інші форми занять [4, с. 260]. На нашу думку, перелічені негативні риси властиві переважно лекціям, які проводяться для великої кількості слухачів. Якщо ж лекції та семінари проводяться для невеликих академічних груп студентів або класів учнів, ці недоліки можуть знівельовані.

Проведення лекцій у процесі навчання правознавства дає можливість: в умовах економії часу викласти максимальний обсяг навчальної інформації, передбаченої змістом освіти; швидше, у порівнянні з друкованими виданнями, реагувати на зміни в юриспруденції та в чинному законодавстві й відбивати їх і, таким чином, компенсувати відповідні недоліки підручників; встановлювати та коментувати тенденції розвитку держави і права; співставляти різні погляди на певні політико-правові проблеми; зосереджувати увагу на найбільш актуальних та складних питаннях теми або курсу; формувати в учнів уміння слухати й усвідомлювати побачене і почуте, аналізувати, синтезувати, порівнювати, конспектувати тощо; здійснювати виховний вплив викладача на слухачів; пов'язувати теорію з практикою, державно-правовими реаліями; окреслити напрями подальшої, у тому числі самостійної, роботи. Наразі погоджуємося з Є. Моїсеєвою, котра вважає, що знайти альтернативу лекції вкрай важко [5, с. 3].

Викладеним обґрунтовується доцільність і необхідність упровадження лекційно-семінарської системи в практику навчання правознавства в

середній загальноосвітній школі, що, у свою чергу, вимагає поглибленого дослідження сутності лекції та семінару як форм його організації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з теми дослідження. У дидактиці та методиці навчання правознавства лекцію розглядають і як словесний метод, і як форму навчання. На загальнодидактичному рівні це питання вивчали В. Бондар, Н. Волкова, Б. Голуб, В. Кукушин, І. Малафійк, С. Пальчевский, І. Підласий та ін. Сучасний стан і перспективи традиційних уроків та лекцій досліджували Т. Зінченко та К. Корсак [1].

В юридичній дидактиці лекції та семінари розглядають передусім як форми організації навчання у вищих навчальних закладах. В. Бігун, А. Галай, Н. Крестовська, К. Левитан, Є. Моїсеєва, О. Серова, Р. Стефанчук та ін. визначили поняття та види, специфіку підготовки і проведення лекцій з правових дисциплін у вищих навчальних закладах юридичного профілю.

У методиці навчання правознавства в середній загальноосвітній школі до характеристики лекції побіжно зверталися Б. Андрусишин, А. Гуз, Г. Кашкар'юв, О. Крапанева, О. Певцова, І. Усенко та ін. Особливості уроку-семінару як форми навчання суспільствознавчих дисциплін та окремі ускладнення, які можуть виникати під час їх організації та проведення, а також способи їх усунення встановив О. Кузьменко [2]. Однак, комплексного дослідження лекції та семінару як форм навчання правознавства в середній школі проведено не було, чим і обумовлюється тема та мета нашої статті.

Формування мети статті (постановка завдання): визначити поняття лекції та семінарського заняття, роль і значення їх систематичного проведення у процесі навчання правознавства; встановити види, особливості підготовки, організації та проведення, структуру, вимоги, дотримання яких викладачем забезпечує ефективність та успішність лекції та семінару.

Як метод навчання лекція – це інформаційно-монологічний, переважно усний, виклад вчителем великого за обсягом, логічно побудованого та структурованого навчального матеріалу, з використанням прийомів активізації пізнавальної діяльності учнів. Перевага лекції, у порівнянні з іншими словесними методами, полягає в тому, що вона забезпечує цілісність і завершеність сприйняття матеріалу в його логічних опосередкуваннях та взаємозв'язках у межах всієї теми, розділу, курсу. Лекційний метод передбачає обов'язковий запис учнями в зошиті теми та плану викладу матеріалу. Саме план викладу навчального матеріалу забезпечує його структурованість, дозволяє учням відстежувати логіку висвітлення теми. У старших класах доцільно записати рекомендовану для ознайомлення літературу, оскільки в цих класах має суттєво зростати рівень науковості навчання, що забезпечується в тому числі й шляхом вивчення різних поглядів на одну й ту саму проблему, викладених у різних джерелах правової інформації.

За характером викладу матеріалу й навчально-пізнавальної діяльності учнів під час заняття лекції поділяються на інформаційно-пізнавальні та проблемні. Перші передбачають сприймання та запам'ятовування учнями знань у готовому вигляді. В їх основі – інформаційно-рецептивний метод. Проблемні лекції ґрунтуються на методі проблемного викладу матеріалу і спрямовуються на формування і розкриття певної проблеми (наукової, практичної). Прийомами, за допомогою яких забезпечується проблемний характер заняття, є: створення інформаційного конфлікту; звернення до учнів на початку лекції з пропозицією дати юридичну оцінку ситуації чи розв'язати задачу, виходячи з тих знань, які вони отримують безпосередньо під час слухання лекції; використання вчителем логічних запитань (запитань, які витікають із логіки викладу матеріалу) тощо.

Як форма навчання лекція призначена для того, щоб вчитель логічно і послідовно виклав певний обсяг (тематично цілісний і завершений блок) навчального матеріалу, а учні його сприйняли, осмислили, зрозуміли та усвідомили. Метою лекції є розкриття основних положень теми, досягнень науки, з'ясування невирішених проблем, наведення прикладів практичного застосування теоретичних положень лекції на практиці, узагальнення досвіду роботи тощо. Під час лекції учні вчать слухати правову інформацію, аналізувати її, виокремлюючи головне, конспектувати.

В юридичній педагогіці розроблені дидактичні вимоги, дотримання яких забезпечує ефективність лекції. Одночасно ці вимоги виконують роль і критеріїв її успішності. Ними є: інформативність, науковість матеріалу, що викладається; доказовість та аргументованість суджень; наявність достатньої кількості яскравих, переконливих прикладів, фактів, документів; емоційність, безпосередній інтерес самого лектора до предмета викладу; активізація мислення та уваги слухачів; методично й дидактично правильне структурування матеріалу, логічність та послідовність викладу; доступна, зрозуміла для учнів мова, роз'яснення нових термінів та визначення понять, нормальний темп викладу, що дає можливість учням слухати, осмислювати і коротко записувати інформацію; використання дидактичних матеріалів та засобів наочності; зв'язок теорії з практикою; зв'язок навчального матеріалу з теми викладу зі змістом інших предметів; рекомендації до поглибленого самостійного вивчення окремих питань, можливо, надання студентам міні конспекту до наступної лекції, який би готував до її сприймання і допомагав активізувати самостійну роботу [1, с. 79; 3, с. 188; 8, с. 28].

Важливими вимогами до шкільної лекції є також наступні: лекція має відобразити весь сучасний комплекс засобів навчання (всіх носіїв навчальної інформації); учитель повинен виокремити та розкрити основні питання теми, питання, не пов'язані з наступним матеріалом, виносяться на самостійне вивчення; бажано використовувати структурно-логічну схему теми – методичний опис структури та послідовності викладу навчального матеріалу у вигляді графічних послідовно-логічних схем, які

складаються з геометричних фігур, пояснень та опису їх застосування; основні положення теми лекції повинні знайти своє відображення у контрольному завданні до неї, за допомогою чого вчитель може встановити оперативний зворотний зв'язок з кожним учнем та здійснити коригування навчальної діяльності учнів; лекція має викликати у школяра інтерес до теми, стимулювати його пізнавальну активність шляхом постановки проблем, а не викладу готових висновків; лектор має широко використовувати наочність [6, с. 13–14].

Дотримання викладених вимог сприяє реалізації функцій лекції як основних напрямів її впливу на процес навчання. Ними є: навчальна, виховна, розвиваюча, організаційно-стимулююча. Сутність навчальної – надання слухачам певного обсягу навчального матеріалу, необхідного і достатнього для розкриття теми відповідно до навчальної програми; виховної – формування в учнів ціннісних орієнтацій, світогляду, правової свідомості та культури; розвиваючої – активізація пізнавальної діяльності учнів через проблемний виклад навчальної інформації, постановку проблемних завдань і логічних запитань, під час розв'язання яких учні здійснюють логічні розумові операції: аналіз, синтез, узагальнення, систематизацію, порівняння тощо; організаційно-стимулюючої – організація навчання, стимулювання пізнавального інтересу, мотивація навчальної діяльності учнів, у тому числі, самостійне поглиблене вивчення окремих питань у позанавчальний час.

Крім перелічених, Є. Моїсеєва виділила інформаційну, методологічну, орієнтуючу, діагностичну, систематизуючу функції лекції [5, с. 3].

Залежно від дидактичної мети та місця в навчальному процесі розрізняють види лекцій: вступна, поточна, оглядова, настановча, заключна.

Вступна лекція, як правило, проводиться на початку вивчення курсу з метою формування в учнів загального уявлення про зміст предмета, його місце у навчально-виховному процесі та роль у практичній, у тому числі майбутній професійній, діяльності учнів. На такій лекції викладач дає загальну характеристику методів, які будуть використовуватися, вимог до учнів та обов'язкових видів робіт. Важливим її завданням є стимулювання пізнавального інтересу до предмета та мотивування учнів.

Основний вид лекції, який найчастіше проводиться в процесі навчання – поточна. Такі лекції забезпечують систематичний виклад навчального матеріалу, спрямовані на розкриття окремої теми, визначеної навчальною програмою та календарно-тематичним планом.

Оглядова лекція містить коротку узагальнену інформацію з близьких за змістом питань програми, наприклад: оглядова лекція з тем: «Основи конституційного права України», «Основи трудового права України» тощо. Такі лекції можуть проводитися на заключних етапах навчання правознавства, перед підсумковою формою контролю. Оглядову лекцію слід відрізнити від заключної (узагальнюючої), яка, так само, спрямована на узагальнення і систематизацію навчального матеріалу, однак, може

проводитися не лише після вивчення курсу, але і великої теми, розділу.

Настановча лекція передбачає огляд основного матеріалу теми або предмета, дає загальні установки на самостійне оволодіння їх змістом. Як правило, така лекція має пояснювальний, інструктивний характер. Як форма навчання правознавства вона може проводитися перед певним тематичним заходом, наприклад, екскурсією до державних, зокрема правоохоронних і судових, органів, і передбачає: пояснення вчителем функцій, компетенцій і повноважень цього органу; актуалізацію знань учнів; інструктаж щодо правил поведінки під час заходу; формулювання запитань, проблемних завдань, на які учні мають знайти відповіді або вирішити у ході екскурсії. Якщо вчитель планує системно використовувати імітаційні, зокрема ігрові, інтерактивні методики та технології, настановча лекція може бути проведена з метою ознайомлення учнів із специфікою такої роботи, відповідними вимогами до учнів, правилами, особливостями оцінювання.

Будь-яка лекція включає такі структурні компоненти: вступ, основна частина, заключна частина. У вступі оголошується тема та мета заняття, план викладу навчального матеріалу, мотивується навчання та актуалізуються опорні знання учнів. Основна частина – це безпосередньо виклад вчителем навчального матеріалу відповідно до плану та сприйняття і осмислення його учнями. В цій, як і будь-якій іншій, частині лекції обов'язковою є комунікація вчителя й учнів шляхом звернення один до одного з логічними чи уточнюючими запитаннями, а також посередництвом інформаційних (комп'ютерних) технологій. У заключній частині передбачається узагальнення й систематизація навчальної інформації, надання вчителем рекомендацій щодо самостійного опрацювання окремих аспектів теми, що розглядалася тощо. Залежно від рівня підготовки класу узагальнення може проводитися як вчителем, так і самими учнями.

Підготовка до конкретної лекції як особливої форми навчання правознавства передбачає поетапне проведення такої роботи: відбір матеріалу та складання плану лекції, списку основної та додаткової літератури; визначення обсягу і змісту лекції, вивчення основних джерел; обґрунтування послідовності й логіки викладу, написання конспекту; підбір ілюстративного матеріалу; визначення стилю викладання [3, с. 192].

Семінарське заняття (семінар) – форма навчального заняття, що передбачає самостійне, переважно в позаурочний час, здобуття знань учнями з використанням різноманітних джерел і наступним колективним обговоренням наслідків такої роботи у класі. Семінари відіграють важливу роль в активізації пізнавальної діяльності учнів, у формуванні навичок самостійного засвоєння знань. Особлива роль у їх підготовці належить самостійній роботі учнів з вивчення нового матеріалу. На відміну від практичних занять, семінарські мають переважно теоретичне спрямування.

Семінару як формі навчання правознавства в загальноосвітній школі властиві такі риси: попереднє (за 2–3 тижні) оголошення вчителем теми і

плану заняття, джерел правової інформації, у тому числі нормативно-правових актів; самостійне опрацювання учнями цих джерел для розкриття теми (висвітлення змісту) відповідно до плану; поглиблене, іноді з елементами дослідження, опрацювання учнями окремих питань; оприлюднення результатів підготовки до семінару безпосередньо на занятті; відповіді доповідача на додаткові, уточнюючі запитання вчителя та учнів, колективне обговорення доповідей, повідомлень [7, с. 31–31].

Як свідчить практика, у ході семінарських занять виникають проблемні ситуації, які вирішуються колективно, шляхом обговорення у загальному колі, дискусії. Дискусійний розгляд окремих питань може бути запланований заздалегідь, про що учням повідомляється разом з темою і планом. У зв'язку з цим А. Галай визначає семінар як форму навчального заняття, за якої викладач організовує дискусію навколо попередньо визначених тем, до яких студенти готують тези виступів на базі індивідуально виконаних завдань (рефератів) [8, с. 28].

Проведення семінарських занять може ускладнюватися у зв'язку з низкою хиб комунікативної культури школярів, зокрема це пов'язане з невмінням слухати співрозмовника, що значно знижує продуктивність їхньої спільної пізнавальної діяльності. Для її підвищення О. Кузьменко пропонує проводити комунікативні тренінги. Виходячи з того, що підготовка до семінару вимагає від учнів опрацювання певних джерел та літератури, науковець вважає за доцільне проводити також читацькі тренінги, метою яких є навчити учнів раціонально читати семінарську літературу [2, с. 37–38].

З погляду методики проведення семінару особливу роль відіграє вступне та заключне слово вчителя. У вступному слові вчитель оголошує тему, мету, план заняття, пропонує дискусійні питання, мотивує пізнавальну діяльність учнів. Під час самого заняття він має спрямовувати його хід, доповнювати, уточнювати, оцінювати виступи учнів. У заключному слові вчитель за участю учнів узагальнює та систематизує навчальний матеріал (можливо оголошує тему наступного заняття, щоб логічно пов'язати їх), оголошує результати навчальної діяльності.

У цілому, семінари сприяють формуванню вмінь самостійно засвоювати знання, аналізувати, систематизувати, конкретизувати, узагальнювати; розвивають увагу, мислення, підсилюють інтерес до навчального предмета; стимулюють регулярне вивчення джерел права та іншої юридичної літератури, підсилюють увагу до лекцій; сприяють закріпленню знань, отриманих під час лекції та вивчення нормативно-правових актів, іншої юридичної літератури; розширюють знання з конкретної проблеми унаслідок самостійної підготовки до семінару та засвоєння інформації, яка міститься у виступах інших студентів, викладача на заняття; дозволяють перевірити правильність отриманих знань, виокремити найбільш важливе, суттєве в них; сприяють перетворенню знань в особисті переконання, формуванню навичок самостійного мислення та усного виступу, вільному оперуванню правовими поняттями та термінами.

Систематичне проведення семінарських занять забезпечує виконання низки завдань навчання правознавства, зокрема, сприяє: закріпленню, розширенню та поглибленню раніше набутих знань; розвитку творчого мислення в учнів; підвищенню навчально-пізнавальної мотивації; реалізації диференційованого підходу з урахуванням індивідуальних особливостей учнів; реалізації компетентнісного підходу шляхом застосування учнями засвоєних знань для аналізу державно-правових подій, явищ, процесів; формуванню і вдосконаленню в учнів умінь і навичок здійснювати логічні розумові операції; проводити самостійну, дослідницько-пошукову роботу, роботу з джерелами правової інформації, у тому числі нормативно-правовими актами; оперувати категоріально-понятійним апаратом правознавства; аргументувати свою позицію в дискусії.

Лекція та семінарське заняття – важливі, фактично незамінні, форми організації навчання правознавства в старшій школі. Вони забезпечують навчання, виховання і розвиток учнів, зокрема розвиток умінь аналізувати, синтезувати, порівнювати, робити висновки тощо. Їх систематичне проведення сприяє набуттю нових, закріпленню, розширенню та поглибленню раніше набутих знань, реалізації компетентнісного навчання правознавства. Перспективи подальших розвідок у даному напрямі – розробка методичних рекомендацій щодо проведення лекційних та семінарських занять з конкретних тем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Корсак К. Традиційні уроки та лекції: сучасний стан і перспективи / Корсак К., Зінченко Т. // Вища освіта України. – 2002. – № 3. – С. 75–80.
2. Кузьменко О. Урок-семінар / Кузьменко О. // Історія в школах України. – 2002. – № 1. – С. 37–40.
3. Левитан К. М. Юридическая педагогика : [учебник] / К. М. Левитан. – М. : Норма, 2008. – 432 с.
4. Малафійк І. В. Дидактика : [навчальний посібник] / Іван Васильович Малафік. – К. : Кондор, 2005. – 397 с.
5. Методика підготовки та проведення лекцій з правових дисциплін : [методичні рекомендації / за редакцією Є. М. Моїсєвої]. – К., 2010. – 44 с.
6. Права людини : метод. рекомендації для вчителів загальноосвіт. шкіл, гімназій та ліцеїв / [Т. Бжезовська, А. Булда, Л. Заблоцька та ін.]. – К. : Українська Правнича Фундація. Вид-во: «Право», 1998. – 160 с.
7. Рябовол Л. Т. Шкільний курс «Основи правознавства» та методика його викладання : навчально-методичний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів / Рябовол Л. Т. – Кіровоград, 2005. – 65 с.
8. Юридична дидактика : посібник із викладання права та юридичних дисциплін / [Бігун В. С., Галай А. О., Крестовська Н. М. та ін.] ; за ред. Р. О. Стефанчука. – К. : СПД Осип'юк В. Д., 2009. – 191 с.